

Rozdział I. Ewolucja instytucji asesora sądowego w polskim porządku prawnym

§ 1. Uwagi ogólne

Refleksje na temat statusu prawnego asesorów sądowych należy rozpocząć od analiz dotyczących historycznego rozwoju tej instytucji w polskim porządku prawnym. Jest ona bowiem silnie osadzona w polskiej tradycji i współczesne rozwiązania dotyczące asesorów sądowych w szerokim zakresie nawiązują do regulacji obowiązujących wcześniej. Podjęcie tego tematu pozwoli także zobrazować, w jakim stopniu instytucja asesorów sądowych przechodziła przeobrażenia wynikające z dostosowywania jej do różnych realiów ustrojowych.

Przed przystąpieniem do szczegółowych refleksji na wskazany wyżej temat konieczne jest poczynienie pewnego zastrzeżenia terminologicznego. Pojęcie asesora jest bowiem wieloznaczne i nie w każdym przypadku oddaje sens funkcji będącej przedmiotem analiz w niniejszej monografii. Przede wszystkim należy wskazać, że asesorzy występowali już w starożytnym Rzymie i pełnili w nim rolę asystentów niektórych urzędników państwowych (w tym pretorów), a w ramach swoich obowiązków mogli m.in. wykonywać proste czynności sądowe. Asesorzy byli również obecni w porządku prawnym I RP. W ciągu wieków pełnili oni różne funkcje, które, ogólnie rzecz ujmując, sprowadzały się do pomocy sędziom, np. w zakresie pobierania opłat sądowych¹. Warto także wskazać, że w Polsce przedrozbiorowej funkcjonował odrębny sąd, zwany Sądem Asesorskim lub Asesorią. Był to jeden z sądów zadwornych, do którego kompetencji należały sprawy z zakresu dóbr i dochodów królewskich oraz dotyczące sporów między miastami założonymi na prawie magdeburskim lub chełmińskim a władzami państwa, instytucjami kościelnymi, szlachtą oraz mieszczanami, jak również spory między mieszczanami z tych miast. Asesoria cieszyła się szczególną renomą. Po reformach Sejmu Czteroletniego stała się

¹ Zob. T. Ereciński, J. Gudowski, J. Iwulski, Komentarz, s. 393; J. Maziarz, O niektórych, s. 139.

najwyższym sądem dla miast i mieszczaństwa oraz została podzielona na dwa organy – osobny dla Korony i Litwy².

Wspomniani wyżej asesorzy pełniący swoją funkcję w Polsce przedrozbirowej nie byli jednak asesorami we współczesnym rozumieniu, tj. nie były to osoby przygotowujące się do służby sędziowskiej i pełniące czasowo funkcje sędziowskie. W związku z tym pogłębione analizy ich dotyczące pozostawałyby poza przedmiotem niniejszej monografii i z tego względu zostaną pominięte.

§ 2. Asesorzy sądowi w II RP

Instytucja asesora została przywrócona w polskim porządku prawnym 1.1.1929 r. wraz z wejściem w życie PrUSP28. Choć nawiązywała ona nazwą do omówionych wyżej stanowisk występujących w Polsce przedrozbirowej, prawodawca nadał jej nową treść³ – od tej pory asesorami miały być nazywane osoby niebędące sędziami, którym mogły być powierzane czynności sędziowskie.

Zgodnie z art. 260 § 1 PrUSP28 warunkiem mianowania na stanowisko asesora sądowego było uprzednie odbycie aplikacji sądowej. Polegała ona, jak stanowił art. 257 PrUSP28, na „zaznajomieniu się ze wszystkimi działami czynności sędziego i prokuratora oraz z czynnościami sekretariatów sądowych i prokuratorskich”. Wynikało to z faktu, że nie istniała wówczas osobna aplikacja prokuratorska, a aplikacja sądowa przygotowywała również do wykonywania zawodu prokuratora⁴.

Aplikantów powoływał prezes sądu apelacyjnego⁵ (art. 255 PrUSP28) spośród osób, które: posiadały obywatelstwo polskie i korzystały z pełni prac cy-

² Zob. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju*, s. 266, 343; W. Uruszcak, *Historia państwa*, s. 260, 270; S. Płaza, *Historia prawa*, s. 552–553, 587. Szerzej na temat Asesorii – zob. M. Woźniakowa, *Sąd Asesorski, passim*.

³ Inspirację w tym zakresie stanowiły rozwiązania istniejące poprzednio w zaborach pruskich i austriackim (zob. T. Ereciński, J. Gudowski, J. Iwulski, *Komentarz*, s. 394; J. Bodio, *Instytucja asesora*, s. 74). W toku prac nad wskazanym rozporządzeniem pierwotnie zaproponowano, by omawiany funkcjonariusz nosił nazwę „podsędka”. Odrzucono ją jednak jako archaiczną. W jej miejsce nazwę „asesora” zaproponował Witold Prądkzyński (zob. D. Malec, *O genezie*, s. 415–417; J. Maziarz, *O niektórych*, s. 139).

⁴ Zob. M. Materniak-Pawłowska, *Prokuratura II Rzeczypospolitej*, s. 670; G. Ławnikowicz, *Idea niezawisłości*, s. 259.

⁵ Ówczesna struktura sądownictwa powszechnego obejmowała – poza SN – trzy szczeble: sądy grodzkie, okręgowe oraz apelacyjne.

wilnych i obywatelskich, były nieskazitelne go charakteru, władały językiem polskim w mowie i piśmie oraz ukończyły studia prawnicze z wymaganymi w Polsce egzaminami (art. 256 w zw. z art. 82 lit. a–b i d–e PrUSP28). Aplikacja co do zasady trwała 3 lata, mogła jednak być skrócona decyzją prezesa sądu apelacyjnego lub MS ze względu na doświadczenie zawodowe aplikanta lub uprzednie odbywanie przez niego innych aplikacji (art. 258 i 282 PrUSP28). Kończyła się ona egzaminem sędziowskim, składającym się z części ustnej i pisemnej, który obejmował „wszystkie dziedziny prawa, których znajomość jest potrzebna na stanowisku sędziego i prokuratora” (art. 259 zd. 2 PrUSP28).

Zgodnie z art. 260 § 1 PrUSP28 po złożeniu egzaminu sędziowskiego aplikant mógł zostać mianowany asesorem sądowym. Czynności tej dokonywał MS. Wspomniane wyżej rozporządzenie nie poświęcało wiele miejsca statusowi prawnemu asesorów sądowych. Przewidywało ono jedynie, że prezes sądu apelacyjnego może powierzyć im pełnienie czynności sędziowskich, w tym prowadzenie śledztw⁶. Wykluczone było jednak wydawanie przez nich wyroków⁷. Mogli więc oni np. prowadzić postępowania niesporne i wydawać postanowienia⁸. Asesorzy wyznaczeni do urzędu prokuratorskiego mogli z kolei pełnić – zlecone im przez prokuratora apelacyjnego – czynności prokuratorskie (art. 260 § 2 PrUSP28). Ponadto wskazane rozporządzenie gwarantowało asesorum prawo do corocznego czterotygodniowego wypoczynku (art. 261 § 1 zd. 2 PrUSP28). Jako regulację przejściową przewidziano możliwość pełnienia przez asesorów czynności sędziego grodzkiego oraz zasiadania pod jego nieobecność i na równych mu prawach w trzysobowych składach sądów okręgowych (art. 282 § 2 PrUSP28)⁹. Dotyczyło to jednak nie wszystkich asesorów, lecz tylko tych, którym powierzono wykonywanie czynności sędziowskich w trybie art. 260 § 2 PrUSP28¹⁰. Co warte podkreślenia, służba na stanowisku asesora nie była przesłanką objęcia urzędu sędziego, gdyż do tego wystar-

⁶ Postanowienie to należy odczytywać przez pryzmat ówczesnych regulacji prawnych przewidujących możliwość wykonywania przez sędziów zadań śledczych, zwłaszcza (choć nie tylko) w ramach funkcji sędziego śledczego – zob. *M. Materniak-Pawłowska*, Instytucja sędziego, s. 273–285; *K. Eichstaedt*, Instytucja sędziego, s. 184–186.

⁷ Było to uzasadnione faktem, że asesorzy nie cieszyli się analogicznymi do sędziów gwarancjami niezawisłości, nie mogli więc wykonywać zadań należących do istoty służby sędziowskiej – zob. *A. Czerwiński*, Ustrój sądów, s. 46 (za: *D. Malec*, O genezie, s. 418).

⁸ Zob. *D. Malec*, Czy asesor, s. 238; *D. Malec*, Asesor sądowy, s. 535.

⁹ Regulacja ta miała obowiązywać „aż do odwołania w drodze rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości”. Akt taki nigdy jednak nie został wydany, co wynikało m.in. z braków kadrowych w sądownictwie (por. *F.S. Eichel*, Stanowisko asesora, s. 131).

¹⁰ Zob. post. SN z 28.1.1931 r., II K 417/30, OSN(K) 1931, Nr 2, poz. 32.

czyło odbycie aplikacji sądowej i złożenie egzaminu sędziowskiego (art. 82 PrUSP28)¹¹.

Pewną modyfikację regulacji dotyczących asesorów przyniosła ustawa z 4.3.1929 r. w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r., zawierającego „Prawo o ustroju sądów powszechnych” (Dz.U. R. P. z r. 1928 Nr. 12, poz. 93)¹². Zgodnie z nią powierzenie asesorom czynności sędziowskich miało się odbywać na czas oznaczony (art. 61)¹³, w którym nie mogli oni być przenoszani na inne miejsce służbowe ani w stan spoczynku (art. 62). Dotyczyło to również okresu zastępowania przez nich sędziów grodzkich na podstawie art. 282 § 2 PrUSP28 (art. 68). Prawo nie określało jednak ram wskazanego okresu, co w praktyce prowadziło do wielokrotnego powierzania asesorom wykonywania czynności sędziowskich na 3 miesiące. W sposób znaczący uzależniało to ich od prezesów sądów¹⁴.

Szczegółowo kwestię statusu prawnego asesorów sądowych, na podstawie art. 261 PrUSP28, uregulowano w rozporządzeniu MS z 25.10.1932 r. o aplikantach i asesorach sądowych¹⁵. Zgodnie z jego § 56 asesorzy byli wyznaczani do określonych sądów przez prezesa sądu apelacyjnego. Decydował on również, w porozumieniu z prokuratorem apelacyjnym, o wyznaczeniu niektórych z nich do prokuratury (§ 57 ust. 3). W przypadku asesorów niepełniających czynności sędziowskich dopuszczalne było ich przeniesienie do innego sądu, w tym do sądu w okręgu innego sądu apelacyjnego, jak również w stan spoczynku. Pierwszą z wymienionych decyzji podejmował prezes sądu apelacyjnego, natomiast pozostałe – MS. Przeniesienie do okręgu innego sądu apelacyjnego było dopuszczalne z uwagi na „dobro służby” (§ 56 ust. 2), natomiast w stan spoczynku MS przenosił asesora „według własnego uznania”, jeżeli w ciągu 2 lat nie otrzymał on nominacji na stanowisko sędziowskie lub prokuratorskie albo go nie objął (§ 59 lit. a i b). Asesor mógł również zostać

¹¹ Warunków tych nie musieli spełniać profesorowie i docenci nauk prawnych na polskich uniwersytetach państwowych, adwokaci i stali urzędnicy referendarscy Prokuraturii Generalnej RP oraz oficerowie korpusu sądowego, którzy byli sędziami albo prokuratorami lub podprokuratorami wojskowymi (art. 83 PrUSP28).

¹² Dz.U. z 1930 r. Nr 5, poz. 43.

¹³ Co przede wszystkim miało przeciwdziałać powierzaniu im wykonywania czynności sędziowskich tylko w określonych sprawach – zob. *J. Jamontt*, Zmiany w ustroju, s. 148 (za: *D. Malec*, O genezie, s. 421).

¹⁴ Zob. *G. Ławnikowicz*, Idea niezawisłości, s. 291.

¹⁵ Dz.U. Nr 95, poz. 825 ze zm.

przeniesiony przez MS w stan spoczynku¹⁶, po zasięgnięciu przez niego opinii właściwego prezesa sądu apelacyjnego, w przypadku spełnienia się jednej z przesłanek przeniesienia sędziego w stan spoczynku, określonych w art. 110 PrUSP28 (§ 59 lit. c). Należały do nich: niepełnienie służby przez ponad rok z uwagi na chorobę lub zwolnienie dla poratowania zdrowia, niezdolność do służby z powodu stanu zdrowia, jak również wzgląd na „interes wymiaru sprawiedliwości”. Ten ostatni warunek był na tyle niedookreślony, że dawał MS w zasadzie nieograniczoną możliwość odsuwania asesorów od służby¹⁷.

Niezależnie od powyższego, asesorzy mogli być przeniesieni na inne miejsce służbowe lub w stan spoczynku albo wydaleny ze służby na mocy orzeczenia dyscyplinarnego (§ 62 pkt 1). Nie stosowało się natomiast do nich regulacji dotyczących odpowiedzialności porządkowej (§ 62 pkt 4).

Omówione powyżej przepisy PrUSP28 dotyczące asesorów nie uległy znaczącym modyfikacjom aż do końca II RP. Jedynie na mocy nowelizacji z 14.4.1937 r.¹⁸ zmodyfikowano jego art. 260 § 1. Od tej pory przepis ten wyraźnie stanowił, że powołanie aplikanta, który złożył egzamin sędziowski, na stanowisko asesora było uprawnieniem, a nie obowiązkiem MS. Korespondowała z tym modyfikacja art. 255 § 2 PrUSP28, zgodnie z którą prezes sądu apelacyjnego uzyskał prawo do uznaniowego zwalniania aplikantów po złożeniu przez nich egzaminu sędziowskiego. Regulacje te były efektem istnienia zbyt dużej liczby aplikantów, którym nie można było zapewnić etatów asesorskich¹⁹.

Kończąc analizy dotyczące asesorów sądowych w II RP, należy wspomnieć, że asesorzy funkcjonowali w niej także w ramach sądownictwa wojskowego.

¹⁶ Ze względu na młody wiek osób, których ta regulacja dotyczyła, należy mieć na uwadze, że w myśl ówczesnych regulacji przejście w stan spoczynku nie oznaczało automatycznego nabycia uprawnień z zakresu zabezpieczenia społecznego, a w szczególności nie skutkowało prawem do dalszego pobierania uposażenia asesora, choćby w mniejszej niż uprzednio wysokości. Szczegółowe regulacje w tym zakresie zawierała ustawa z 11.12.1923 r. o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszów państwowych i zawodowych wojskowych (Dz.U. z 1924 r. Nr 6, poz. 46 ze zm.), której art. 2 ust. 1 wprost stanowił, że miała ona zastosowanie również do asesorów sądowych. Warto także w tym kontekście nadmienić, że aż do połowy lat 30. część asesorów w ogóle nie otrzymywała uposażenia za swoją służbę (zob. *D. Malec*, O genezie, s. 423).

¹⁷ Zob. *G. Ławnikowicz*, Idea niezawisłości, s. 290. Warto w tym miejscu wskazać, że stosowanie tej przesłanki do sędziów było znacznie bardziej utrudnione, ponieważ wymagało uchwały zgromadzenia ogólnego sądu wyższego podjętej większością co najmniej 3/5 głosów.

¹⁸ Ustawa z 14.4.1937 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 30, poz. 220).

¹⁹ Przykładowo, w 1936 r. było w Polsce ok. 2 tys. aplikantów sądowych (wszystkich lat), natomiast stanowiska asesorskie co roku można było zapewnić jedynie ok. 70 z nich (zob. *G. Ławnikowicz*, Idea niezawisłości, s. 292).

Nie zostali oni jednak nazwani asesorami sądowymi, a ich status prawny różnił się znacząco od asesorów orzekających w sądach powszechnych. Byli to bowiem żołnierze, którzy brali udział w składach orzekających sądów wojskowych wraz z sędziami wojskowymi. Nie były to więc osoby pełniące funkcje sędziowskie w sposób stały, nie wymagano również od nich przygotowania prawniczego. Tym samym nie byli to asesorzy we współczesnym rozumieniu²⁰.

§ 3. Asesorzy sądowi w Polsce Ludowej

Przepisy PrUSP28 zachowały moc obowiązującą również po II wojnie światowej. Tym samym – przynajmniej w początkowym okresie Polski Ludowej – organizacja wymiaru sprawiedliwości w zasadniczych zrębach opierała się na rozwiązaniach przedwojennych. Nie oznacza to jednak, że nie nastąpiły w tym zakresie żadne istotne zmiany. Kryzys kadrowy, z jakim borykał się polski wymiar sprawiedliwości ze względu na straty wojenne, skutkował koniecznością przyjęcia rozwiązań tymczasowych, modyfikujących normalne zasady jego funkcjonowania. Należało do nich m.in. wydanie przez RM dekretu z 22.2.1946 r. o rejestracji i przymusowym zatrudnieniu we władzach wymiaru sprawiedliwości osób mających kwalifikacje do objęcia stanowiska sędziowskiego²¹.

Zgodnie z postanowieniami wskazanego aktu obywatele polscy, którzy spełniali kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego, byli zobowiązani zarejestrować się w sądzie grodzkim swojego miejsca zamieszkania (art. 1 ust. 1)²². Osoby te mogły zostać tymczasowo powołane do pracy we władzach wymiaru sprawiedliwości (art. 5). Ponadto MS mógł im powierzać wykonywanie wszelkich czynności sędziowskich i prokuratorskich (art. 6). Oznacza to, że na mocy wskazanego dekretu do wymiaru sprawiedliwości została wprowadzona szczególna kategoria osób, która choć nie została nazwana ase-

²⁰ G. Ławnikowicz, wbrew nomenklaturze przyjętej przez ustawodawcę, określił ich mianem ławników (tamże, s. 315), co ze względu na ich społeczny i niefachowy charakter wydaje się zasadne.

²¹ Dz.U. Nr 9, poz. 65 ze zm.

²² Nie dotyczyło to jednak posłów, profesorów, docentów i „pomocniczych sił naukowych” polskich uniwersytetów państwowych, osób pełniących czynną służbę wojskową, jak również sędziów, prokuratorów, asesorów sądowych i etatowych funkcjonariuszy państwowych w czynnej służbie (art. 2 ust. 1).

sorami sądowymi, mieściła się w ich definicji przyjętej w niniejszej pracy. Szczególne regulacje wspomnianego dekretu obowiązywały do 31.12.1952 r.

Podkreślenia wymaga, że odtworzony po II wojnie światowej wymiar sprawiedliwości cechował się brakiem pełnego podporządkowania elit prawniczych, wykształconych w większości jeszcze w okresie II RP²³, nowej władzy politycznej²⁴. Z tego względu od początku istnienia Polski Ludowej podejmowane były próby ograniczania wpływu sędziów na funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości, co znalazło swój wyraz m.in. w przywróceniu na całym obszarze państwa sądów ławniczych czy powołaniu – działających jednak tylko do 1954 r. – sądów obywatelskich²⁵.

Niezależnie od działań wskazanych wyżej, władze komunistyczne dążyły także do jak najszybszego zdominowania profesjonalnej kadry orzecniczej przez osoby w pełni lojalne wobec władzy politycznej²⁶. Osiągnięciu tego celu służyć miały regulacje dopuszczające do obejmowania stanowisk sędziowskich i asesorskich osoby niespełniające ogólnych warunków stawianych kandydatom ma nie²⁷. Możliwość taka została przewidziana w dekreście RM z 22.1.1946 r. o wyjątkowym dopuszczeniu do obejmowania stanowisk sędziowskich, prokuratorskich, notarialnych oraz do wpisywania na listę adwokatów²⁸. Zgodnie z art. 1 ust. 1 tego aktu asesorem sądowym (jak również sędzią²⁹) mogła zostać osoba, która dawała rękojmię należytego wykonywania obowiązków sędziowskich „ze względu na kwalifikacje osobiste oraz działalność naukową, zawodową, społeczną lub polityczną i dostateczną znajomość prawa nabytą bądź przez pracę zawodową, bądź w uznanych przez MS szkołach prawniczych”. Osoby takie mogły być zwalniane z obowiązku ukończe-

²³ Pod koniec 1946 r. prawnicy z przedwojennym doświadczeniem zawodowym stanowili ok. 90% urzędujących sędziów i prokuratorów (zob. A. Lityński, *O prawie*, s. 130; A. Rzepliński, *Sądownictwo*, s. 23).

²⁴ Zob. E. Romanowska, *Przekształcenia*, s. 53. Jeden z ówczesnych Prezesów SN, K. Bzowski, pisał w 1949 r., że: „Sędziowie polscy, choć w większości lojalni w stosunku do obecnej rzeczywistości, są przeważnie jeszcze dalecy od szczerze demokratycznego, względnie socjalistycznego pojęcia prawnego” (K. Bzowski, *Potrzeba wydatnego udziału*, s. 61, za: E. Romanowska, *Przekształcenia*, s. 38).

²⁵ Zob. E. Romanowska, *Przekształcenia*, s. 38, 47–48.

²⁶ Zob. A. Rzepliński, *Sądownictwo*, s. 17.

²⁷ Zob. A. Lityński, *O prawie*, s. 136.

²⁸ Dz.U. Nr 4, poz. 33 ze zm.

²⁹ Analogiczne rozwiązania przewidziano w tym samym przepisie także w odniesieniu do prokuratorów. Ze względu na zakres niniejszej monografii dalsze analizy koncentrować się będą jednak wyłącznie na statusie prawnym asesorów.

nia studiów prawniczych³⁰, odbycia aplikacji lub złożenia egzaminu sędziowskiego. W przypadku zwolnienia wyłącznie z dwóch pierwszych warunków mogły one przystąpić do egzaminu sędziowskiego (art. 1 ust. 2).

Wskazany powyżej przepis stał się podstawą prawną do utworzenia tzw. średnich szkół prawniczych³¹. Powstały one w Łodzi, Wrocławiu, Gdańsku, Toruniu, Szczecinie i Zabrzu. Od kandydatów do nich wymagano jedynie ukończenia 24. roku życia. Nie istniały natomiast żadne ograniczenia dotyczące ich wykształcenia³². W praktyce do szkół przyjmowano wyłącznie kandydatów zgłoszonych przez organizacje społeczne, co miało gwarantować ich właściwą postawę polityczną. Okres pobierania w nich nauki trwał od kilku do kilkunastu miesięcy. Ukończyło je łącznie ponad 1000 absolwentów, z których niemal połowa objęła stanowiska asesorskie w sądach³³.

Niski poziom wspomnianych wyżej szkół średnich skłonił władze Polski Ludowej do powołania – również wyłącznie na podstawie art. 1 dekretu z 22.1.1946 r.³⁴ – Centralnej Szkoły Prawniczej im. Teodora Duracza³⁵. Kandydaci do niej musieli być w wieku od 21 do 40 lat oraz legitymować się co najmniej wykształceniem licealnym. Od konieczności spełniania tego drugiego warunku mógł zwalniać MS, co dotyczyło głównie wyróżniających się absolwentów średnich szkół prawniczych. Nauka w Centralnej Szkole Prawniczej trwała 2 lata³⁶. Zakończyła ona swoją działalność w 1950 r., a w jej miejsce rozporządzeniem RM z 1.4.1950 r.³⁷ powołano – jako państwową wyższą szkołę zawodową – Wyższą Szkołę Prawniczą im. Teodora Duracza. Działała ona na podobnych zasadach co jej poprzedniczka, aczkolwiek utworzono w niej studium zaoczne (trwające 4 lata), na które mogli być przyjęci jedy-

³⁰ Warto wskazać, że prawo nie określało innych wymogów w zakresie niezbędnego wykształcenia asesorów, toteż omawiany dekret umożliwiał powoływanie ich spośród osób nieposiadających nawet wykształcenia średniego (zob. *I.S. Grat*, Uchwalenie dekretu, s. 105).

³¹ Warto przy tym zauważyć, że była to podstawa wadliwa, bowiem omawiany przepis nie przyznawał w ogóle kompetencji do tworzenia szkół (zob. *M. Zaborski*, Szkolenie „sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej. Część I, s. 82–83; *A. Pasek*, Szkoły prawnicze, s. 254–255).

³² Poziom intelektualny kandydatów weryfikowano jednak w ramach egzaminu wstępnego, który obejmował m.in. zadania sprawdzające inteligencję oraz wiedzę ogólną. Nie zdawało go ok. 40% z nich (zob. *P. Kładoczny*, Kształcenie prawników, s. 98).

³³ Zob. *M. Zaborski*, Szkolenie „sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej. Część I, s. 83–84, 87–88; *P. Kładoczny*, Kształcenie prawników, s. 98, 100; *A. Lityński*, O prawie, s. 139–140.

³⁴ Zob. *M. Zaborski*, Szkolenie „sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej. Część II, s. 106.

³⁵ Zob. *M. Zaborski*, Szkolenie „sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej. Część I, s. 87.

³⁶ Zob. *M. Zaborski*, Szkolenie „sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej. Część II, s. 106.

³⁷ Rozporządzenie RM z 1.4.1950 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Prawniczej im. Teodora Duracza (Dz.U. Nr 13, poz. 126).

nie kandydaci spełniający wymogi stawiane kandydatom na studia wyższe, w związku z czym jego ukończenie dawało uprawnienia analogiczne do ukończenia studiów prawniczych pierwszego stopnia³⁸. Zakończyła ona swoją działalność w 1954 r., co wiązało się z dostatecznym nasyceniem kadr sędziowskich i prokuratorskich osobami w pełni spełniającymi oczekiwania władz politycznych. Centralną Szkołę Prawniczą oraz Wyższą Szkołę Prawniczą ukończyło 421 osób, z czego 83 było absolwentami średnich szkół prawniczych³⁹.

Dekret z 22.1.1946 r. miał charakter tymczasowy, bowiem zgodnie z jego art. 4 obowiązywał jedynie przez 5 lat, tj. do 13.2.1951 r. W związku z tym 20.7.1950 r. doszło do istotnej nowelizacji PrUSP28⁴⁰, która obejmowała swoim zakresem również problematykę asesorów sądowych. Zgodnie z nią powoływani oni byli nie po złożeniu egzaminu sędziowskiego, lecz po ukończeniu aplikacji. Nadal mianowani byli przez MS, natomiast tymczasowe powierzenie im czynności sędziowskich – od tej pory leżące w gestii prezesów nowo utworzonych sądów wojewódzkich – było możliwe na okres nie dłuższy niż 6 miesięcy (art. 150 PrUSP28⁴¹). Z tekstu ustawy usunięte zostało także zastrzeżenie dotyczące niemożności wydawania przez asesorów sądowych wyroków.

Nowelizacja PrUSP28 z lipca 1950 r. modyfikowała także regulacje dotyczące aplikacji sądowej. Od tej pory aplikantów mianował i odwoływał MS (art. 146 PrUSP28). Aplikacja zaś trwała od 3 miesięcy do roku, w zależności od decyzji MS (art. 149 PrUSP28). Polegała ona wyłącznie na zaznajamianiu się z czynnościami sędziego i sekretariatów sądowych (art. 148 PrUSP28)⁴² i za zgodą MS można było ją w całości lub w części odbyć w trakcie studiów (art. 147 § 2 PrUSP28). Wśród wymogów stawianych aplikantom, z powodu

³⁸ Zgodnie z § 1 rozporządzenia MO z 23.12.1949 r. w sprawie organizacji i planu studiów na wydziałach prawa w państwowych szkołach akademickich (Dz.U. z 1950 r. Nr 6, poz. 58) studia prawnicze miały charakter dwustopniowy. Studia pierwszego stopnia trwały 3 lata, miały charakter zawodowy, a ich ukończenie uprawniało do wykonywania „zawodów praktycznych”, dla których wymagane było ukończenie wyższych studiów prawniczych. Jednolite studia prawnicze zostały jednak przywrócone już w pierwszej połowie lat 50. (zob. H. Olszewski, Kilka uwag, s. 49; P. Kładoczny, Kształcenie prawników, s. 92). Szerzej o reformie studiów prawniczych pod koniec lat 40. – zob. A. Watóła, Reforma studiów, *passim*.

³⁹ Zob. M. Zaborski, Szkolenie „sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej. Część II, s. 108; P. Kładoczny, Kształcenie prawników, s. 102; A. Lityński, O prawie, s. 144.

⁴⁰ Ustawa z 20.7.1950 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 38, poz. 347).

⁴¹ Nowa numeracja przepisów nie wynikała bezpośrednio ze wskazanej nowelizacji, lecz była efektem ogłoszenia 7.9.1950 r. tekstu jednolitego PrUSP28 (Dz.U. Nr 39, poz. 360).

⁴² Co wynikało z wyłączenia prokuratury ze struktury sądownictwa na mocy ustawy z 20.7.1950 r. o Prokuraturze Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 38, poz. 346 ze zm.).

odmiennych realiów społecznych, nie było już wymieniane posługiwanie się językiem polskim. Zamiast tego ustawodawca przewidział jednak konieczność dawania rękojmi „należytego wykonywania obowiązków sędziego w Polsce Ludowej” (art. 57 § 1 lit. a w zw. z art. 147 § 1 PrUSP28).

Uzupełnieniem powyższych regulacji stały się przepisy rozporządzenia MS z 26.8.1952 r. o aplikantach i asesorach sądowych⁴³. Stanowiło ono m.in., że asesory powoływani byli na wniosek prezesa sądu wojewódzkiego i przydzielani do jednego z okręgów sądów wojewódzkich (§ 21). Mogli oni być jednak – podobnie jak aplikanci – przenoszeni do innych okręgów, jak również delegowani do Ministerstwa Sprawiedliwości. Minister Sprawiedliwości miał ponadto kompetencję do ich odwoływania, jeżeli nie zostali powołani na stanowisko sędziowskie, jak również w przypadkach określonych w art. 71 PrUSP28, w którym uregulowane były przesłanki przeniesienia sędziego w stan spoczynku⁴⁴ (§ 23). Oprócz tego mogli oni być dyscyplinarnie zwalniani, wydalani ze służby oraz przenoszeni na inne miejsce służbowe (§ 26). Jeżeli pełnili oni czynności sędziowskie, nie stosowało się do nich przepisów o odpowiedzialności porządkowej pracowników państwowych (§ 29), natomiast jeżeli w tym okresie dopuścili się występku służbowego, odpowiadali dyscyplinarnie na zasadach takich jak sędziowie sądów powszechnych (§ 27).

Modyfikację niektórych z powyższych rozwiązań przyniosła, wpisująca się w nurt ówczesnych przemian politycznych⁴⁵, nowelizacja PrUSP28 z 29.5.1957 r.⁴⁶ Zgodnie z nią aplikantów sądowych od tej pory powoływał i odwoływał prezes sądu wojewódzkiego (art. 146 PrUSP28). Ponadto wyłączona została możliwość odbywania aplikacji w trakcie studiów. Okres jej trwania ustalono na 2 lata, po których aplikant przystępował do egzaminu sędziowskiego, który mógł jednokrotnie poprawić (art. 149 § 1 i 2 PrUSP28).

Wskazana nowelizacja przywróciła regulację, w myśl której asesorem mogła zostać wyłącznie osoba, która złożyła egzamin sędziowski (art. 150 § 1 PrUSP28). Na jej mocy kompetencja do powierzania asesorom czynności sędziowskich przeszła w ręce MS (art. 150 § 2 zd. 1 PrUSP28). Jednocześnie uchylono przepis określający maksymalny wymiar czasu, na jaki można było to zrobić. Ponadto dodano regulację, w myśl której w zakresie orzekania asesor podlegał „tylko ustawie” (art. 150 § 2 zd. 2 PrUSP28). Co istotne, omawiana

⁴³ Dz.U. Nr 38, poz. 265.

⁴⁴ Były to przypadki analogiczne do przewidzianych wcześniej w art. 110 PrUSP28.

⁴⁵ Zob. D. Malec, *Czy asesor*, s. 249.

⁴⁶ Ustawa z 29.5.1957 r. o zmianie przepisów prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 31, poz. 133).

ustawa wprowadziła również zasadę, zgodnie z którą uprzednia – co najmniej roczna – służba na stanowisku asesorskim stanowiła warunek objęcia urzędu sędziego (art. 57 lit. g PrUSP28). Ustawa przewidywała od niego jednak liczne wyjątki (m.in. dla adwokatów czy profesorów i docentów nauk prawnych), a ponadto stanowiła ogólnie, że można od niego odstąpić „w wyjątkowych wypadkach” (art. 58 PrUSP28).

Omówione powyżej zmiany, jak również modyfikacja przepisu upoważniającego (tj. art. 151 PrUSP28), skutkowały koniecznością wydania nowego rozporządzenia uszczegółowiającego regulacje dotyczące asesorów, tj. rozporządzenia MS z 5.9.1957 r. o aplikantach i asesorach sądowych⁴⁷. W omawianej materii zawierało ono rozwiązania analogiczne do rozporządzenia MS z 26.8.1952 r. o aplikantach i asesorach sądowych. Nie powtarzało ono jednak przepisów o możliwości odwołania asesora. Ponadto w jego § 24 uregulowano kwestię przydzielania stanowisk asesorskich w ramach struktury wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z tym przepisem prezes sądu wojewódzkiego zobowiązany był kierować asesorów do wydziałów rewizyjnych sądu wojewódzkiego⁴⁸ albo do sądu powiatowego, przy czym w tym drugim wypadku preferowane były sądy z większą liczbą sędziów⁴⁹.

Rozwiązania dotyczące statusu prawnego asesorów zamieszczone w rozporządzeniu MS z 7.11.1960 r. o aplikantach i asesorach sądowych⁵⁰ co do zasady powtarzały normy rozporządzenia MS z 5.9.1957 r. o aplikantach i asesorach sądowych. Jedyne wyjątek stanowił § 21, który przewidywał możliwość delegowania asesora nie tylko do Ministerstwa Sprawiedliwości, ale również do SN. Ponadto z tekstu rozporządzenia został usunięty przepis opisujący zasady przydzielania stanowisk asesorskich w poszczególnych segmentach sądownictwa powszechnego.

Kolejną istotną zmianę regulacji dotyczących asesorów sądowych wprowadziła ProkU67. Na mocy jej art. 89 pkt 3 doszło do nowelizacji art. 135 § 1 (dawnego art. 150 § 1⁵¹) PrUSP28, zgodnie z którą asesorem sądowym mogła zostać również osoba, która odbyła aplikację prokuratorską i złożyła eg-

⁴⁷ Dz.U. Nr 49, poz. 241.

⁴⁸ Asesorzy mieli więc być wyłączeni od rozstrzygania najpoważniejszych spraw, które rozpoznawane były przez sądy wojewódzkie w pierwszej instancji.

⁴⁹ Co, jak się wydaje, miało zapewnić asesorom realne wsparcie bardziej doświadczonych sędziów.

⁵⁰ Dz.U. Nr 51, poz. 301 ze zm.

⁵¹ Nową numerację przepisów przyniosło ogłoszenie 28.3.1964 r. tekstu jednolitego PrUSP28 (Dz.U. Nr 6, poz. 40).

zamin prokuratorski. Problematykę tę w wąskim zakresie regulowały art. 17–20 ProkU67. Zgodnie z art. 17 ProkU67 wspomniana aplikacja trwała 2 lata⁵² i przygotowywała do wykonywania zawodu prokuratora. Aplikantem mogła zostać osoba, która dawała rękojmię „należytego wykonywana obowiązków prokuratora w PRL”, korzystała z pełni praw obywatelskich i cywilnych, posiadała „odpowiednie kwalifikacje moralne” oraz ukończyła uniwersyteckie studia prawnicze (art. 18 ust. 1 w zw. z art. 10 ust. 1 pkt 1–4 ProkU67). Kandydat na aplikanta w wojskowych strukturach prokuratury musiał być ponadto oficerem służby okresowej albo oficerem zawodowym (art. 18 ust. 2 ProkU67). Aplikanci powoływani byli przez prokuratora wojewódzkiego albo Naczelnego Prokuratora Wojskowego (art. 18 ust. 3 ProkU67). Aplikację kończył egzamin prokuratorski (art. 19 ust. 1 ProkU67). Regulacje te co do zasady zostały potrącone następnie w ProkU85 (art. 87 i 88 ProkU85).

Znaczące zmiany w zakresie unormowań dotyczących asesorów sądowych wprowadził dekret Rady Państwa z 27.12.1974 r. o zmianie Prawa o ustroju sądów powszechnych⁵³. Wzbogacił on wspomnianą ustawę m.in. o regulację przewidującą odpowiednie stosowanie do asesorów niektórych przepisów dotyczących sędziów, m.in. w zakresie zadaniowego wymiaru czasu pracy (art. 65¹ w zw. z art. 135² PrUSP28). Zgodnie z nowym art. 135³ § 1 PrUSP28 asesory sądowi ponosili odpowiedzialność dyscyplinarną za naruszenie swych obowiązków. W przypadkach mniejszej wagi możliwe było nałożenie przez prezesa sądu wojewódzkiego kary porządkowej (art. 135³ § 2 PrUSP28). Karami dyscyplinarnymi były nagana, surowa nagana oraz wydalenie z pracy (art. 135³ § 3 PrUSP28). Delikt dyscyplinarny przedawniał się po upływie 5 lat od jego popełnienia, chyba że wypełniał on jednocześnie znamiona przestępstwa, ponieważ wówczas przedawnienie deliktu nie mogło nastąpić wcześniej niż przedawnienie przestępstwa (art. 80 w zw. z art. 135³ § 4 PrUSP28).

Nowy art. 136¹ PrUSP28 przewidywał również szczególny status prawny asesorów, którym powierzono wykonywanie czynności sędziowskich. Stosowało się bowiem do nich odpowiednio art. 65–123 PrUSP28, tj. przepisy dotyczące niektórych praw i obowiązków sędziów, w tym regulacje dotyczące ich odpowiedzialności dyscyplinarnej. Ustawodawca nie nakazał jednak stosować do nich odpowiednio unormowań dotyczących sędziowskiego immu-

⁵² Okres ten od wejścia w życie dekretu Rady Państwa z 27.12.1974 r. o zmianie ustawy o Prokuraturze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. Nr 50, poz. 318) mógł jednak zostać skrócony przez PG maksymalnie o połowę.

⁵³ Dz.U. Nr 50, poz. 316.

nitetu, przywileju nietykalności oraz nieprzenoszalności, gdyż te znajdowały się w art. 49 i 60 PrUSP28. Ponadto asesorzy, którym powierzono czynności sędziowskie, składali ślubowanie według roty przepisanej dla sędziów (art. 136¹ *in fine* PrUSP28).

Nowe przepisy wykonawcze odnoszące się do asesorów sądowych zamieszczone zostały w rozporządzeniu MS z 19.4.1984 r. w sprawie zasad i trybu postępowania dyscyplinarnego oraz zawieszenia w pełnieniu obowiązków notariuszy, asesorów sądowych i notarialnych oraz aplikantów sądowych i notarialnych⁵⁴. W akcie tym, poza szczegółami dotyczącymi odpowiedzialności dyscyplinarnej, uregulowano kwestię zawieszania asesorów sądowych. Dokonywał tego prezes sądu wojewódzkiego obligatoryjnie w przypadku ich tymczasowego aresztowania, a fakultatywnie w razie wszczęcia przeciwko nim postępowania karnego lub dyscyplinarnego albo o ubezwłasnowolnienie (§ 45). W trakcie trwania zawieszenia z powodu pierwszej ze wskazanych przyczyn ich wynagrodzenie było obniżane o połowę, zaś w pozostałych przypadkach (poza postępowaniem o ubezwłasnowolnienie) mogło być obniżone maksymalnie o połowę (§ 48). Gdy postępowanie dyscyplinarne lub karne zakończyło się umorzeniem lub uniewinnieniem, asesorowi wypłacano zaległe wynagrodzenie. W pozostałych wypadkach decyzja o jego wypłacie podejmowana była indywidualnie, poza przypadkami ukarania wydaleniem z pracy, kiedy było to zabronione (§ 49). Decyzje w wyżej wskazanych sprawach podejmował prezes sądu wojewódzkiego, a odwołanie od nich można było wnieść do MS (§ 50 ust. 1).

W 1985 r. regulacje PrUSP28 zostały zastąpione przez PrUSP85. Nowy akt szeroko normował problematykę asesury sądowej. W znacznej mierze nawiązywał on jednak do rozwiązań przyjętych wcześniej. Istotną modyfikacją było określenie maksymalnego okresu, na jaki MS mógł powierzyć asesorowi wykonywanie czynności sędziowskich. Wynosił on 2 lata. Wyraźnie również zastrzeżono, że mogli oni je wykonywać wyłącznie w sądach rejonowych (art. 121 § 2 PrUSP85). Ponadto ustawodawca nakazał stosować do asesorów w pełnym zakresie przepisy dotyczące sędziów. Zostali oni więc objęci m.in. ochroną immunitetową (art. 50 PrUSP85). Mogli oni jednak być w każdym czasie zwalniani przez MS za wypowiedzeniem (art. 121 § 3 PrUSP85). Powyższe rozwiązania obowiązywały aż do końca PRL-u.

Powyższe analizy dotyczyły asesorów funkcjonujących w strukturze sądownictwa powszechnego. Należy jednak wskazać, że w okresie Polski Ludo-

⁵⁴ Dz.U. Nr 28, poz. 146.

wej ustawodawca przewidział ich obecność także w sądach wojskowych. Zostali oni wprowadzeni do nich przepisami USWojU. Byli oni – w przeciwieństwie do asesorów orzekających w przedwojennych sądach wojskowych⁵⁵ – asesorami we współczesnym rozumieniu, tj. prawnikami, którym czasowo powierzano wykonywanie czynności sędziowskich.

Asesorem w sądzie wojskowym mógł być oficer zawodowy lub oficer służby okresowej, który dawał rękojmię należytego wykonywania obowiązków sędziego PRL, ukończył wyższe studia prawnicze i uzyskał tytuł magistra, a następnie odbył aplikację w sądzie wojskowym oraz złożył wojskowy egzamin sędziowski⁵⁶ (art. 52 § 1 w zw. z art. 24 § 1 pkt 1–3 USWojU)⁵⁷.

Po złożonym egzaminie sędziowskim aplikant był powoływany⁵⁸ na stanowisko asesora (art. 58 § 2 USWojU). Okres pełnienia tej funkcji, nazwany „stażem asesorskim”, trwał co najmniej rok (art. 52 § 3 USWojU). W jego trakcie asesorzy brali udział w rozpoznawaniu spraw generalnie na takich samych zasadach jak sędziowie. Nie mogli oni jednak przewodniczyć rozprawie lub posiedzeniu, chyba że upoważnił ich do tego Prezes Izby Wojskowej SN w sprawach, które rozpoznawane były w trzyosobowym składzie z udziałem dwóch ławników (art. 53 § 1 USWojU). Ustawodawca wyraźnie natomiast zastrzegł, że asesorzy nie mogli sprawować nadzoru penitencjarnego (art. 53 § 3 USWojU). Wskazał on też, że do asesorów – ale tylko w zakresie orzekania – stosować należało odpowiednie przepisy dotyczące praw i obowiązków sędziego (art. 53 § 2 USWojU). Oznaczało to, że nie cieszyli się oni przywilejami sędziowskimi, takimi jak immunitet. W zakresie orzekania formalnie byli jednak niezawisli i podlegali tylko ustawom (art. 53 § 2 w zw. z art. 19 USWojU).

Warto w tym miejscu podkreślić, że odbycie stażu na stanowisku asesora sądu wojskowego było warunkiem objęcia urzędu sędziego wojskowego (art. 24 § 1 pkt 4 USWojU). Warunek ten nie dotyczył jednak osób, które od-

⁵⁵ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.9.1936 r. – Prawo o ustroju sądów wojskowych (Dz.U. Nr 76, poz. 536), który przewidywał ich istnienie, został uchylony dekretem PKWN z 23.9.1944 r. – Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej (Dz.U. Nr 6, poz. 29 ze zm.).

⁵⁶ Ostatnie dwa wymogi – zgodnie z treścią art. 24 § 2 USWojU – mogły być zastąpione odbyciem aplikacji prokuratorskiej i złożeniem egzaminu prokuratorskiego.

⁵⁷ Ponadto oficerowi rezerwy odbywającemu ćwiczenia wojskowe, który spełniał wskazane wymagania, można było powierzyć „czasowe pełnienie obowiązków asesora”.

⁵⁸ Powoływanie i odwoływanie (w każdym czasie) asesorów w sądach wojskowych należało do kompetencji Prezesa Izby Wojskowej SN (art. 52 § 2 USWojU).

były staż na stanowisku asesora w sądach powszechnych lub w prokuraturze⁵⁹, jak również profesorów, docentów i doktorów habilitowanych nauk prawnych oraz sędziów i adwokatów (art. 24 § 2 i 3 USWojU). Powyższe wymogi, podobnie jak było to w sądach powszechnych, nie miały jednak charakteru bezwzględnego, bowiem można było od nich odstąpić w „wyjątkowych wypadkach” (art. 24 § 2 USWojU).

Co warte podkreślenia, USWojU w art. 55 przewidywała również możliwość powierzenia pełnienia obowiązków asesora oficerowi rezerwy odbywającemu ćwiczenia wojskowe. Oficer taki musiał jednak spełniać wskazane wyżej kryteria stawiane asesorom. Decyzję w tej sprawie podejmował Prezes Izby Wojskowej SN.

Asesorzy poza sądami powszechnymi i wojskowymi orzekali również w sądach ubezpieczeń społecznych⁶⁰, istniejących poza strukturą sądownictwa powszechnego aż do wejścia w życie ustawy z 18.4.1985 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych⁶¹. Zgodnie z art. 41 § 3 ustawy z 28.7.1939 r. – Prawo o sądach ubezpieczeń społecznych⁶², w brzmieniu nadanym nowelizacją z 17.2.1960 r.⁶³, MS mógł delegować do okręgowego sądu ubezpieczeń społecznych asesora sądowego, jeśli część aplikacji odbył on w tym sądzie. W pierwszym roku asesury MS mógł mu powierzyć – na czas oznaczony – wykonywanie niektórych czynności sędziowskich, takich jak np.: wzywianie stron do stawienia się na rozprawę, żądanie od urzędów i osób zaufania publicznego przedstawienia znajdujących się u nich dowodów, przesłuchiwanie świadków czy przeprowadzanie dowodów, co do których zachodziła obawa, że ich późniejsze przeprowadzenie stanie się niewykonalne lub utrudnione (art. 41 § 4 zd. 1 w zw. z art. 220). W kolejnych latach asesury MS na czas oznaczony mógł powierzać asesorom pełnienie wszystkich

⁵⁹ Regulacja ta była niespójna z PrUSP28, PrUSP85, ProkU67 oraz ProkU85, w których nie było mowy o „odbywaniu stażu na stanowisku asesora”. Przesłankę tę, jak się wydaje, należało więc rozumieć jako posiadanie doświadczenia zawodowego na stanowisku asesora w wymiarze analogicznym, ile wynosił najkrótszy staż asesorski, o którym mowa była w USWojU, tj. jednego roku.

⁶⁰ Należały do nich najpierw okręgowe sądy ubezpieczeń społecznych oraz Trybunał Ubezpieczeń Społecznych. Następnie, na mocy OkrSądPracU, te pierwsze zastąpiono okręgowymi sądami pracy i ubezpieczeń społecznych, a Trybunał Ubezpieczeń Społecznych został zlikwidowany.

⁶¹ Dz.U. Nr 20, poz. 85 ze zm.

⁶² T.j. Dz.U. z 1961 r. Nr 41, poz. 215 ze zm.

⁶³ Ustawa z 17.2.1960 r. o zmianie prawa o sądach ubezpieczeń społecznych (Dz.U. Nr 11, poz. 70 ze zm.).